

تحلیل شاخص‌های رقابت‌پذیری اقتصادی شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی

رباب حسین‌زاده^{۱*}، اسماعیل صفرعلی‌زاده^۲

۱. استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۲. استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

* نویسنده مسئول، Email: r.hos@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۹ تیر ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۱۴ دی ۱۴۰۰

چکیده

مقدمه: شاخص رقابت‌پذیری یکی از مهم‌ترین شاخص‌های اقتصادی در طبقه‌بندی مناطق از لحاظ سطح توسعه‌یافتگی است و میزان رقابت و قدرت اقتصادی یک منطقه بر اساس این شاخص مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

هدف: در این راستا این پژوهش با روش توصیفی و تحلیل و هدف‌گذاری کاربردی، ۲۰ شهرستان استان را از لحاظ شاخص‌های رقابت‌پذیری اقتصادی در استان آذربایجان شرقی مورد بررسی قرار می‌دهد.

روش‌شناسی: شاخص‌های مورد مطالعه در قالب ۲۵ شاخص در قالب ۲ معیار اصلی است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از مدل‌های آنتروپی شانون تعمیم‌یافته، تحلیل رابطه خاکستری (GRA) و روش خودهمبستگی فضایی موران جهانی (Moran's I) و از نرم‌افزار Arc GIS 10.3 استفاده شده است.

قلمرو جغرافیایی پژوهش: قلمرو جغرافیایی پژوهش حاضر، شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی است.

یافته‌ها و بحث: از نظر رقابت‌پذیری اقتصادی شهرستان تبریز با توجه به مرکزیت استان و برخورداری از امکانات و زیرساخت‌های کلان با میزان امتیاز رابطه خاکستری (۰/۴۳۲) در جایگاه اول و شهرستان‌های مراغه و مرند با میزان رابطه خاکستری (۰/۵۱۲) و (۰/۵۱۶) در جایگاه‌های دوم و سوم قرار گرفتند در سوی مقابل شهرستان خداآفرین با میزان امتیاز رابطه خاکستری (۰/۶۶۱) در جایگاه آخر قرار گرفته است. با نگاه آماری از نظر برخورداری از شاخص‌های مورد مطالعه در سطح استان، ۵ درصد شهرستان‌ها در سطح بالا (۱)، ۴۵ درصد (۹) در سطح متوسط و ۵۰ درصد (۱۰) در سطح پایین قرار گرفتند.

نتیجه‌گیری: نابرابری در سطح شهرستان‌ها وجود دارد و همچنین شاخص موران در اکثر مؤلفه‌های رقابت‌پذیری اقتصادی کمتر از یک است که نشان از الگوی غالب توزیع شاخص‌ها به صورت تصادفی (Random) و بدون برنامه‌ریزی است.

کلیدواژه‌ها: رقابت، رقابت‌پذیری، رقابت‌پذیری اقتصادی، استان آذربایجان شرقی.

مقدمه

امروزه اساسی‌ترین بستر برای ورود به فرآیند جهانی‌شدن، ایجاد فضای رقابتی است (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۹۸: ۲). بحث رقابت‌پذیری^۱ یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های تجارت و فعالیت در محیط پویا و رقابتی امروز است. در سی سال گذشته موضوع رقابت‌پذیری، یکی از کلیدی‌ترین مفهومی در عرصه اقتصاد بین‌المللی به شمار می‌رود (Segota et al, 2017: 125) و با افزایش جهانی‌شدن، به وجود آمدن سازمان تجارت جهانی، پیشرفت سریع و بنیادین فناوری، تغییرات سریع در الگوهای مصرف و تقاضا، انقلاب در فناوری اطلاعات، کمبود منابع و هزینه بالای آن‌ها، موجب گردیده است. بیش از سه دهه است که رقابت‌پذیری در فضاهای متفاوتی نظیر بنگاه‌ها، شرکت‌ها، شهرها، مناطق و ملتها مطرح شده است و این مفهوم در بررسی علل موفقیت یا ناکامی نهادهای فوق به‌ویژه در عرصه‌های اقتصادی از اهمیت به‌سزایی برخوردار گردیده است (Zeibote et al, 2019: 33). در این بین مراکز شهری به‌عنوان پایه‌های استقرار حکومت‌ها، دارای پیشینه‌ای چندین هزارساله هستند و کانون اصلی تعاملات اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و حتی نظامی در سرتاسر جهان می‌باشند. گسترش روزافزون این تعاملات به حدی است که توسعه شهری مدرن، روشی که انسان‌ها طریق درباره دنیا احساس و فکر می‌کردند و روش‌هایی که با آن به تعامل می‌پرداختند را تغییر داده است در این بین مراکز شهرها زیادی در مناطق مختلف جهان، تلاش می‌کنند تا تعادلی را بین فشارهای رشد اقتصادی و رقابت‌پذیری، انسجام اجتماعی و پایداری محیطی برقرار کنند. در همین راستا در سال‌های اخیر، آرایش فضایی متفاوت و چارچوب جدید برنامه‌ریزی، برای مواجهه با این تقاضاهای رقیب پدید آمدند (Bailey & Turok, 2001: 697)؛ و هرروزه به دنبال یافتن جایگاهی مناسب برای خود در عرصه‌های ملی و فراملی، در بسیاری از زمینه‌ها به رقابتی گسترده دست‌زده‌اند، به‌نحوی که «امروزه رقابت بین شهرها به یک اقدام مشترک برای کسب منابع از بخش‌های خصوصی و عمومی تبدیل شده است. حتی تخصیص منابع به‌وسیله حکومت مرکزی، در برخی کشورها، بر مبنای رقابتی صورت می‌پذیرد.» (Serrano, 2003: 92).

رقابت‌پذیری یک مفهوم چندوجهی، نسبی و پیچیده است و نمی‌توان به‌سادگی آن را تعریف و ابعاد آن را مشخص نمود؛ اما در تعاریف ارائه‌شده وجوه مشترکی وجود دارد که می‌توان بر اساس آن‌ها تلقی مشخصی از رقابت‌پذیری اقتصادی به دست آورد. توانایی‌های به اثبات رسیده مناطق مرکزی در برخورداری از توانمندی‌های بالای تولید کالاها و خدمات، امکان حضور در بازارهای جهانی، افزایش درآمد واقعی، بهبود و ارتقای رفاه و استانداردهای زندگی مردم، بهره‌وری فزاینده عوامل تولید و ایجاد ارزش‌افزوده از جمله عوامل مشترک در تعاریف ارائه‌شده از رقابت‌پذیری است. رقابت‌پذیری شهری در سطح حکومت‌های ملی و تعاملات جهانی به یک جزء حیاتی در رقابت‌پذیری اقتصادی تبدیل شده است (کارگر سامانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲۵). در حال حاضر اهمیت و مفهوم رقابت‌پذیری اقتصادی چنان‌که شایسته بوده، در کشورمان ایران، مورد توجه مسئولان قرار نگرفته است. این در حالی است که در سطح جهانی، نهادهایی به معرفی این شاخص و رتبه‌بندی آن مبادرت ورزیده‌اند. به‌طوری‌که شناخت جایگاه مناطق در رقابت‌پذیری نواحی مختلف و نابرابری آن‌ها در برنامه‌ریزی اساس کار محسوب می‌شود که این امر سبب رفع نابرابری و تبدیل وضع موجود به وضع مطلوب می‌شود. برای برنامه‌ریزی بهتر نواحی گوناگون لازم است که نواحی از نظر برخورداری سطح‌بندی گردند تا نسبت به میزان برخورداری یا عدم برخورداری آن‌ها، برنامه‌ریزی شود.

استان آذربایجان شرقی، یکی از استان‌هایی محسوب می‌شود که در کشور نسبت به فضا از بهره‌وری بالای اقتصادی در جایگاه‌های بالا قرار ندارد و جزء استان‌های با دامنه رقابت‌پذیری متوسط است. در این حالت، با توجه به ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های اقتصادی موجود در استان، ضرورت درک پویایی‌ها و مزایای رقابتی هریک از مناطق شهری عملکردی استان بیش از پیش ضروری به نظر می‌رسد و می‌تواند راهگشایی برای افزایش توان‌های رقابتی و رفع موانع دستیابی به حداکثر بهره‌وری در بین شهرهای کشور شود. شناخت نابرابری‌های و توان رقابت‌پذیری هر یک از شهرستان‌های استان،

^۱. Competitiveness

می‌تواند برنامه‌ریزی برای عدم تعادل‌ها را کاهش داده و با مدنظر قرار دادن پتانسیل‌های هر یک از نواحی زمینه توسعه آن‌ها را فراهم نمود. در این راستا، مقاله حاضر به دنبال بررسی و سنجش رقابت‌پذیری اقتصادی در استان آذربایجان شرقی از دیدگاهی تطبیقی و قیاسی است که بتواند موقعیت رقابتی را در شهرستان‌های استان نشان دهد. مطالعات مختلفی در ارتباط با موضوع این مقاله در دنیا و ایران انجام گرفته است که هر کدام از زاویه خاصی به آن پرداخته‌اند. در این بخش به خلاصه‌ای از چند نمونه مطالعات ایرانی و خارجی که ارتباط بیشتری با موضوع دارند، پرداخته می‌شود.

میراحسنی (۱۳۹۲) به شاخص‌های رقابت‌پذیری ایران و برخی کشورهای جهان پرداخته است و از میان ۱۶ عامل محدودکننده ایجاد کسب‌وکار، به ترتیب ۵ عامل ثابت سیاسی، ضوابط و مقررات ارزی، دسترسی به منابع مالی، تورم، بوروکراسی دولتی و زیرساخت ناکافی سهمی بیش از ۷۰ درصد از عوامل محدودکننده کسب‌وکار در ایران را به خود اختصاص داده‌اند. جانی (۱۳۹۰) به عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری در ایران و کشورهای جنوب غرب آسیا پرداخته است، نتایج این پژوهش بیانگر کارا کردن سیاست‌های حمایتی و رقابتی، اصلاح قوانین و رویه‌های بازار کار، توسعه بازار مالی، توجه به آثار تورمی سیاست‌ها، استفاده از ظرفیت‌های موجود قوانین و اصلاح آن‌ها در حوزه حمایت از مالکیت معنوی و سرمایه‌گذاری خارجی، افزایش نظارت و توان ارزیابی و اصلاح استانداردهای موجود را به‌عنوان اولویت‌های ایران در ارتقای رقابت‌پذیری و تحقق اهداف سند چشم‌انداز خاطرنشان می‌سازد. علی‌اکبری و همکاران (۱۳۹۸) به ارزیابی رقابت‌پذیری اقتصادی کلان‌شهرهای ایران پرداخته‌اند که یافته‌های این پژوهش نشان داد که برتری اقتصادی کلان‌شهر ملی آن‌چنان‌که در عرصه جمعیتی و سیاسی دیده می‌شود، بیانگر نخست شهری اقتصادی مسلط و بی‌رقیب با شاخص و شکاف رقابت‌پذیری بزرگ نیست. وی^۱ و وکوویث^۲ (۲۰۱۰) رقابت‌پذیری منطقه‌ای در غرب چین و عامل‌های مؤثر در آن را بررسی کردند و درنهایت برخی استراتژی عملی در مورد چگونگی کمک به مناطق غربی برای ایجاد یک محیط مساعد برای جذب سرمایه‌گذاری‌های ملی و بین‌المللی پیشنهاد دادند. کان^۳ و همکاران (۲۰۱۲) به رقابت-پذیری شهری بر اساس شاخص‌های نوآوری در شهرهای حومه‌ای کره انجام دادند برای تحلیل، ۲۰ معیار نوآوری انتخاب و با استفاده از فرایند تحلیل سلسله مراتبی، معیارها وزن دهی شده و نقاط قوت و ضعف هر یک از شهرها را بررسی نمودند. به این نتیجه رسیدند که شهر دیجون توان رقابت‌پذیری بالایی در بین سایر شهرها دارد. سنر^۴ (۲۰۱۳): در مقاله‌ای به تحلیل جایگاه رقابت اقتصادی ترکیه در محدوده شاخص جهانی رقابت بین‌المللی *WEF* در دوره ۲۰۱۱-۲۰۱۲ پرداخته است. نتایج این مقاله بیانگر این بود که رتبه اقتصادی کشور ترکیه از لحاظ شاخص‌های الزامات اساسی ۶۴، در شاخص افزایش کارایی ۵۲ و در عوامل نوآوری و پیچیدگی رتبه ۵۸ را کسب کرده است. با این شرایط، برای ترکیه حیاتی هست که به‌منظور دستیابی به رشد اقتصادی پایدار درازمدت، سطح رقابت را بهبود ببخشد. مروری بر پیشینه پژوهش چنین فرضیه‌ای را قوام بخشیده و مبین پژوهش‌های بسیار اندک بررسی و سنجش رقابت‌پذیری اقتصادی در استان آذربایجان شرقی است. با مروری بر پیشینه تحقیق مشخص می‌شود که عمده مطالعات در سطح ملی و یا بررسی کلان‌شهرها بوده و در سطح منطقه‌ای و مقایسه شهرستان‌های منطقه به لحاظ رقابت‌پذیری اقتصادی مطالعات چندانی صورت نگرفته است. در ضمن بارزترین تفاوت پژوهش‌های قبلی با پژوهش حاضر در تکنیک مورد استفاده و همچنین شاخص‌های تحقیق است که معیارهای نهادی و سیاسی و محیط برای توسعه را مورد تحلیل قرار داده است.

رقابت‌پذیری و موفقیت یک اقتصاد محلی یا توسعه منطقه‌ای در عصر جهانی‌شدن توسط اجزای نظام اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی تعریف می‌شود (Lavrinenko et al, 2019:1015). رقابت‌پذیری یک مفهوم است (علی‌اکبری و همکاران، ۱۳۸۹: ۳) که بخش بزرگی از اقتصاد را اشغال کرده است (Segota et al, 2017:123). این مفهوم اغلب در پاسخ به این سؤال که چرا برخی کشورها ثروتمندتر از دیگران هستند؟ شکل گرفت (نظم فر و همکاران، ۱۳۹۶:

1. Wei
2. Vukovic
3. kwon
4. Şener

۱۵۴). به عبارت دیگر هدف اصلی این مفهوم، ایجاد چارچوب و شرایطی است که در آن بنگاه‌ها و جامعه در یک زمان توانایی رقابت را داشته باشند و تا از این طریق باعث رونق و کامیابی جامعه شوند (قربانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶۹). برای نخستین بار در دهه ۱۹۹۰ میلادی، پورتر نظریه‌ی مزایای رقابتی را که تا پیش از آن تنها در سطح اقتصاد خرد (واحد بنگاه‌ها) مطرح بود در سطح مکان (مقیاس کشور و بعدها سایر مقیاس‌های جغرافیایی) مطرح کرد و باعث جلب توجه مجدد تصمیم‌سازان توسعه منطقه‌ای و جغرافیدانان اقتصادی به موضوع مکان که بیشتر در جریان جهانی‌سازی به ورطه‌ی فراموشی سپرده شده بود، گشت (شریف‌زادگان و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۶). اقتصادی رقابتی‌تر است که در طول زمان به رشد سریعی دست یابد (میراحسنی، ۱۳۹۲: ۱۰۰). به نظر پورتر رقابت‌پذیری، ترکیبی از دارایی‌ها و فرآیندهاست دارایی‌ها به صورت موهبتی (مثل منابع طبیعی) یا ساخته شده به دست انسان است (مثل زیرساخت‌ها) و فرآیندها، دارایی‌ها را به منافع اقتصادی حاصل از فروش به مشتریان تبدیل می‌کند و در نهایت موجب ایجاد رقابت‌پذیری می‌شوند (یعفوری و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۴). همچنین از نظر ایشان رقابت‌پذیری در مشخص کردن فرصت‌های اقتصادی مرتبط با واحدهای منطقه‌ای به کار می‌رود. بر اساس تعریف سازمان تعاون و توسعه اقتصادی^۱ رقابت‌پذیری درجه‌ای برای یک کشور است که بتواند محصولات و خدماتی را ارائه کند که تست بازارهای بین‌المللی را گذرانده باشد و همزمان با آن درآمد واقعی شهروندان را افزایش داده یا در سطح قابل قبولی نگه دارد (داداش‌پور و احمدی، ۱۳۸۹: ۵۴).

بنابراین رقابت‌پذیری به عنوان مجموعه‌ای از نهادها، سیاست‌ها و عواملی که بر جامعه تأثیر می‌گذارند توضیح داده می‌شود (Sener, 2013: 4) و در سطوح مختلف (محصول بنگاه، صنعت و کشور) معنای مختلفی دارد و دغدغه بسیاری از ملت‌ها است و بسیاری از کشورهای کوچک با سرعت زیادی در رقابت‌پذیری ارتقا پیدا کرده‌اند (Momaya, 2011: 156). مفهوم رقابت‌پذیری که در سیر تکامل نظریه‌های مزیت و به ویژه مزیت رقابتی قرار دارد، از جنبه‌های خرد و کلان قابل بررسی است شورچولو^۲ (۲۰۰۲)، معتقد است که رقابت‌پذیری، تعیین‌کننده توانایی یک کشور یا شرکت در خلق ثروت بیشتر نسبت به رقبا در بازارهای جهانی از طریق ایجاد محیطی است که مطلوب خلق ارزش افزوده پایدار است (Shurchulu, 2002: 411). رقابت‌پذیری با نظریه‌های زیادی در سطح خرد و کلان گره خورده است؛ از جمله می‌توان به نظریه‌های کلاسیک و نئوکلاسیک، مکتب اقتصادی کینز، نظریه رشد اقتصادی درون‌زا، نظریه تجار تجدید، نظریه رشد شهری، اقتصاد بنگاهی جدید، اقتصاد استراتژی کسب‌وکار و نظریه اقتصاد تکاملی شومپیتر اشاره کرد (اسکندری ثانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۹). در دیدگاه مکتب نئوکلاسیک، رقابت به عنوان نظریه ایستای رقابت، بیانگر موقعیت تعادلی است که در واقع، پایانی بر تلاش بنگاه‌ها برای تسلط بر بازار است. در این مکتب، میزان رقابت بر اساس تعداد بنگاه‌های مشابه و نه بر اساس رفتار رقابتی تعیین می‌شود. در حالی که مخالفان این نظریه معتقدند که این وضعیت اساساً درگیر هیچ رقابتی نیست (جانی، ۱۳۹۰: ۱۴۹).

روش شناسی

این تحقیق از نظر روش تحقیق بر اساس هدف از نوع کاربردی و از نظر روش جمع‌آوری داده‌ها و ماهیت از نوع توصیفی - تحلیلی محسوب می‌گردد. قلمرو جغرافیایی این تحقیق ۲۰ شهرستان استان آذربایجان شرقی است. اطلاعات مورد نیاز به روش کتابخانه‌ای و اسنادی در قالب ۲۵ شاخص از سند اشتغال، نماگرهای اقتصادی و آمارنامه‌های استان آذربایجان شرقی سال ۱۳۹۵ استخراج گردیده است (جدول شماره ۱). قلمرو جغرافیایی این تحقیق ۲۰ شهرستان استان آذربایجان شرقی است. برای تجزیه تحلیل اطلاعات به دست آمده از مدل‌های آنتروپی شانون تعمیم یافته، تحلیل رابطه‌ای خاکستری (GRA) و برای شناسایی الگوی توزیع شاخص‌های رقابت‌پذیری شهرستان‌های استان از آمار همبستگی موران در محیط نرم‌افزار Arc Gis 10.3 استفاده شده است.

1. Organization for economic cooperation and development (OECD)
2. Shurchuluu

جدول ۱. شاخص‌های مورد استفاده در پژوهش

معیار	مؤلفه	شاخص
نیروی کار ماهر	X _۱ : میزان سرمایه‌گذاری ریسکی در سرانه درآمدی، X _۲ : درصد اشتغال در حرفه‌های کامپیوتر، علم و مهندسی، X _۳ : درصد اشتغال در مدیریت، بازرگانی، بیمه‌های مالی، کامپیوتر، X _۴ : درصد اشتغال در صنایع خدماتی، فنی، علمی و حرفه‌ای، X _۵ : درصد اشتغال در بخش‌های تولیدی، X _۶ : درصد جمعیت بالای ۲۵ سال با مدرک کارشناسی	X _۱ : میزان سرمایه‌گذاری ریسکی در سرانه درآمدی، X _۲ : درصد اشتغال در حرفه‌های کامپیوتر، علم و مهندسی، X _۳ : درصد اشتغال در مدیریت، بازرگانی، بیمه‌های مالی، کامپیوتر، X _۴ : درصد اشتغال در صنایع خدماتی، فنی، علمی و حرفه‌ای، X _۵ : درصد اشتغال در بخش‌های تولیدی، X _۶ : درصد جمعیت بالای ۲۵ سال با مدرک کارشناسی
استخدام‌پذیری	X _۷ : درصد جمعیت بالای ۲۵ سال کمتر از دیپلم، X _۸ : درصد جمعیت فعال، X _۹ : نرخ مشارکت نیروی کار، X _{۱۰} : نرخ اشتغال، X _{۱۱} : سهم افراد خارج از خط فقر به کل جمعیت	X _۷ : درصد جمعیت بالای ۲۵ سال کمتر از دیپلم، X _۸ : درصد جمعیت فعال، X _۹ : نرخ مشارکت نیروی کار، X _{۱۰} : نرخ اشتغال، X _{۱۱} : سهم افراد خارج از خط فقر به کل جمعیت
نهادی و سیاسی	X _{۱۲} : تعداد دانشجویان فارغ‌التحصیل در علوم و مهندسی در هر ۱۰۰۰۰ نفر، X _{۱۳} : دکترای علوم و مهندسی در هر ۱۰۰۰۰ نفر، X _{۱۴} : نسبت هزینه تحقیق و توسعه به درآمد سرانه، X _{۱۵} : تعداد ثبت‌نام مدارس راهنمایی و دبیرستان در هر ۱۰۰۰۰ نفر، X _{۱۶} : درصد جمعیت بالای ۲۵ سال با یک درجه پیشرفته، X _{۱۷} : درصد اشتغال در حرفه‌های کامپیوتر، علم و مهندسی، X _{۱۸} : ثبت اختراعات در هر ۱۰۰۰۰ کارگر	X _{۱۲} : تعداد دانشجویان فارغ‌التحصیل در علوم و مهندسی در هر ۱۰۰۰۰ نفر، X _{۱۳} : دکترای علوم و مهندسی در هر ۱۰۰۰۰ نفر، X _{۱۴} : نسبت هزینه تحقیق و توسعه به درآمد سرانه، X _{۱۵} : تعداد ثبت‌نام مدارس راهنمایی و دبیرستان در هر ۱۰۰۰۰ نفر، X _{۱۶} : درصد جمعیت بالای ۲۵ سال با یک درجه پیشرفته، X _{۱۷} : درصد اشتغال در حرفه‌های کامپیوتر، علم و مهندسی، X _{۱۸} : ثبت اختراعات در هر ۱۰۰۰۰ کارگر
محیط کارآفرینانه	X _{۱۹} : تعداد سرانه مالکان، X _{۲۰} : درآمد مالکان به‌عنوان سهمی از مجموع سودها و عواید سن تأسیس	X _{۱۹} : تعداد سرانه مالکان، X _{۲۰} : درآمد مالکان به‌عنوان سهمی از مجموع سودها و عواید سن تأسیس
محیط برای توسعه	X _{۲۱} : درصد از تولیدی‌هایی که کمتر از ۵ سال تأسیس شده خریدوفروش سهام تجاری	X _{۲۱} : درصد از تولیدی‌هایی که کمتر از ۵ سال تأسیس شده خریدوفروش سهام تجاری
اندازه تجاری	X _{۲۲} : تأسیس بنگاه‌ها به ازای هر شاغل، X _{۲۳} : درصد تأسیس‌ها بنگاه‌هایی با کمتر از ۲۰ نفر کارکن	X _{۲۲} : تأسیس بنگاه‌ها به ازای هر شاغل، X _{۲۳} : درصد تأسیس‌ها بنگاه‌هایی با کمتر از ۲۰ نفر کارکن
تخصص‌گرایی	X _{۲۴} : شاخص تخصص‌گرایی	X _{۲۴} : شاخص تخصص‌گرایی
ترکیب صنعتی	X _{۲۵} : درآمد نسبی شغلی در صنایع تجاری	X _{۲۵} : درآمد نسبی شغلی در صنایع تجاری

منبع: پورصفوی و جعفری و مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۸.

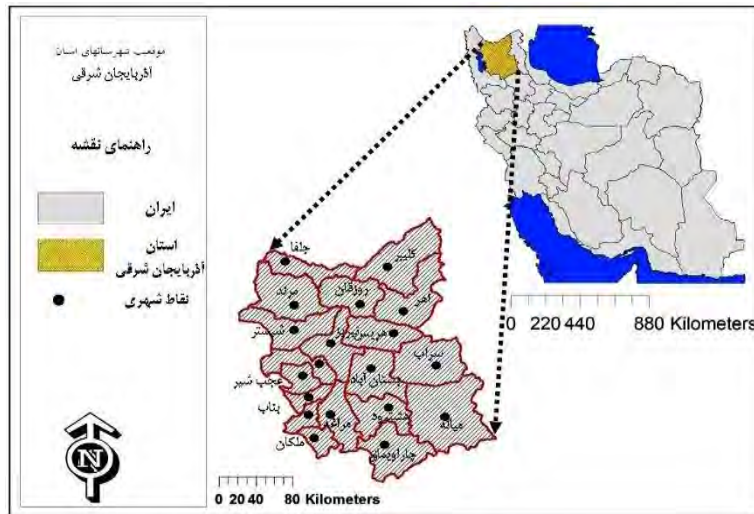
قلمرو جغرافیایی پژوهش

استان آذربایجان شرقی با مساحتی در حدود ۴۵۴۹۰/۸۸ کیلومتر مربع و با اختصاص ۲/۷۶ درصد از مساحت کشور در گوشه شمال‌غربی فلات ایران قرار گرفته است. این استان بر اساس آخرین سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ دارای ۳۹۰۹۶۵۲ نفر جمعیت است و از ۲۰ شهرستان، ۴۴ بخش، ۶۲ شهر و ۱۴۲ دهستان تشکیل شده است. جدول شماره ۲ توزیع جمعیت را به تفکیک شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۹۵ را نشان می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

جدول ۲. توزیع جمعیت در استان آذربایجان شرقی به تفکیک شهرستان در سال ۱۳۹۵

شهرستان	جمعیت	نرخ رشد بر مبنای ۱۳۹۰-۱۳۹۵	شهرستان	جمعیت	نرخ رشد بر مبنای ۱۳۹۰-۱۳۹۵
آذرشهر	۱۱۰۳۱۱	۰/۵۰	شبه‌سدر	۱۳۵۴۲۱	۱/۶۸
اسکو	۱۵۸۲۷۰	۹/۳۹	عجب‌شیر	۷۰۸۵۲	۱/۱۹
اهر	۱۵۴۵۳۰	۰/۵۸	کلیبر	۴۶۱۲۵	-۱/۱۴
بستان‌آباد	۹۴۷۶۹	-۰/۰۵	مراغه	۲۶۲۶۰۴	۱/۱۷
بناب	۱۳۴۸۹۲	۰/۷۷	مرند	۲۴۴۹۷۱	۰/۴۸
تبریز	۱۷۷۳۰۳۳	۰/۹۰	ملکان	۱۱۱۳۱۹	۰/۹۶
جلفا	۶۱۳۵۸	۲/۱۳	میانه	۱۸۲۸۴۸	-۰/۳۲
چاراویماق	۳۱۰۷۱	-۱/۰۵	ورزقان	۵۲۶۵۰	۲/۸۳
خداآفرین	۳۲۹۹۵	۰/۶۹	هریس	۶۹۰۹۳	۰/۳۷
سراب	۱۲۵۳۴۱	-۰/۲۵	هشتروند	۵۷۱۹۹	-۱/۲۳
کل استان	۳۹۰۹۶۵۲	۰/۹۷	-	-	-

مآخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵.

شکل ۱. نقشه موقعیت شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی

یافته‌ها و بحث

تجزیه و تحلیل داده‌ها

گام اول ایجاد رابطه خاکستری (ماتریس تصمیم)

در این پژوهش برای تعیین جایگاه شهرستان‌ها بر اساس شاخص‌های رقابت‌پذیری، از تکنیک تحلیل رابطه خاکستری استفاده شده است. بنابراین در گام اول این پژوهش برای بررسی و اولویت‌بندی شهرستان‌ها وزن ۲۵ شاخص مورد استفاده در این پژوهش با استفاده از روش آنتروپی شانون اندازه‌گیری شد. بنابراین برای ارزیابی برخورداری هر شهرستان، اگر m شهرستان و n شاخص وجود داشته باشد، i امین شهرستان می‌تواند به صورت $Y_i = (y_{i1}, y_{i2}, y_{ij}, \dots, y_{in})$ بیان گردد، به طوری که y_{ij} مقدار شاخص j برای شهرستان است (جدول ۳).

جدول ۳. ماتریس تصمیم خاکستری

ماتریس	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	...X	X21	X22	X23	X24	X25
آذرشهر	۱۸۹۲۲	۱۱۹۹۹	۲۲۷۸۲	۱۰۲	۱۳۳۰۲	۴۳۵	۳۷۴۶۳	...	۱۱۹۸۰	۴۹۷۹۶	۵۵۴۵	۳۶۰	۱۹
اسکو	۱۲۸۶۴	۷۵۸۸	۲۱۸۸۹	۱۰۱	۸۸۴۶	۱۰۱	۲۷۲۱۲	...	۱۰۶۹۷	۴۰۲۰۵	۹۵۹۰	۳۴۶	۲۷۰۹۵
اهر	۲۱۷۵۱	۵۵۳۲	۲۷۴۷۵	۲۴	۶۰۶۰	۹۳	۴۰۷۲۰	...	۱۰۴۴۱	۴۹۲۶۷	۱۵۵۷۰	۳۷۰	۱۵
بستان‌آباد	۴۵۷۱	۱۲۹۱۵	۵۴۱۶	۵۳	۱۵۲۰۰	۷۵	۱۱۹۵۲	...	۱۵۷۰۴	۷۳۰۲۹	۱۴۰۳۰	۴۵۵	۲۲
بناب	۲۵۳۱۸	۹۴۲۴	۳۲۸۱۹	۱۳۶	۱۰۷۹۵	۱۷۴	۴۷۰۷۳	...	۱۹۴۸۷	۸۳۵۴۵	۲۳۹۰۴	۷۲۸	۸
تبریز	۳۹۱۷۱۹	۳۰۵۵۶	۴۳۲۰۰۴	۲۳۰۵	۴۴۹۶۸	۲۷۲۲	۷۶۵۳۱۵	...	۳۱۰۴۸	۱۲۶۳۵۵	۱۸۹۰۰	۵۹۲	۴۱۴۰۱
جلفا	۷۸۲۴	۱۶۰۴۰	۹۴۷۹	۱۵	۱۶۴۸۶	۷۰	۱۷۹۶۸	...	۱۶۷۱۲	۶۹۰۶۳	۹۱۲۵	۴۴۸	۱۰
چاراویماق	۹۳۶	۱۰۵۹	۸۷۴	۳	۹۴۰	۸	۲۶۸۸	...	۳۹۸۹	۲۱۷۹۹	۷۳۷۹	۱۷۴	۲۸
خداآفرین	۳۴۴	۴۵۱	۳۶۵	۲	۱۶	۱	۱۰۰۸	...	۶۴۰۵	۲۹۸۳۸	۸۹۹۰	۳۷۲	۲
سراب	۱۴۲۸۹	۱۵۸۳۹	۱۷۵۰۷	۳۵	۱۸۴۱۷	۱۰۷	۲۵۱۹۲	...	۱۶۳۹۲	۶۹۷۱۸	۱۵۶۱۳	۶۳۸	۱۶
شیبستر	۱۶۳۸۱	۱۶۴۱۵	۲۲۵۸۶	۲۱۷	۲۱۶۶۴	۳۹۸	۳۶۱۶۴	...	۱۶۸۵۰	۶۲۳۵۸	۱۱۱۹۲	۵۵۴	۲
عجب‌شیر	۶۷۶۷	۵۶۸۴	۸۰۲۸	۱۲	۶۹۰۳	۴۷	۱۵۸۲۴	...	۹۰۱۷	۳۸۴۱۸	۷۲۵۰	۲۱۸	۱۷
کلیر	۲۹۲۳	۱۲۳۵	۳۱۵۷	۳	۱۱۴۸	۱۴	۶۶۰۰	...	۷۵۰۳	۳۵۱۹۸	۸۶۳۰	۴۱۱	۳۸
مراغه	۳۹۲۵۲	۱۱۶۷۹	۴۶۴۴۴	۳۲	۱۲۶۶۵	۲۷۷	۷۵۲۲۴	...	۱۵۱۷۸	۶۵۵۱۷	۱۵۵۳۳	۲۵۲	۳۳
مرند	۳۵۹۷۶	۲۲۰۸۱	۴۶۵۲۸	۷۶	۲۶۰۴۴	۲۷۳	۶۲۳۹۵	...	۲۲۳۸۱	۸۸۵۵۹	۱۴۴۵۵	۷۳۲	۳
ملکان	۹۲۸۳	۳۹۴۸	۱۲۵۹۴	۴۳	۵۴۷۹	۵۰	۲۱۷۹۲	...	۴۷۹۶	۱۷۶۲۹	۴۸۸۹	۱۴۹	۴۲۴۰۳

¹ Grey relationship

۲۳	۳۲۳	۸۴۵۰	۴۰۹۶۶	۱۰۶۲۸	...	۳۷۸۷۱	۱۳۴	۱۱۸۸۴	۱۴۸۷	۱۹۹۵۳	۸۲۳۲	۱۷۶۸۱	میانه
۵	۳۱۸	۱۰۳۰۸	۳۹۳۱۶	۸۹۱۲	...	۳۸۴۸	۲۳	۵۱۸۰	۶	۱۹۵۰	۴۵۲۶	۱۳۴۵	ورزقان
۵	۲۲۲	۸۳۴۰	۳۴۸۵۱	۷۹۹۰	...	۱۱۰۴۰	۴۹	۶۶۱۶	۱۶	۸۷۴۷	۵۸۹۵	۷۳۱۴	هریس
۱	۲۶۸	۱۴۴۴۶	۳۹۷۸۵	۸۲۲۵		۹۷۲۸	۵۹	۲۷۷۱	۱۵	۶۱۶۷	۲۴۱۸	۴۷۲۰	هشترود
هرچه	هرچه	هرچه	هرچه	هرچه		هرچه	هرچه	هرچه	هرچه	هرچه	هرچه	هرچه	جهت
بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	...	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	بزرگ‌تر	معیار
بهرتر	بهرتر	بهرتر	بهرتر	بهرتر	...	بهرتر	بهرتر	بهرتر	بهرتر	بهرتر	بهرتر	بهرتر	وزن معیار
۰/۰۵۱۷	۰/۰۲۴۹	۰/۰۲۴۱	۰/۰۴۷۶	۰/۰۲۲۱	...	۰/۰۴۴۶	۰/۰۲۲۴	۰/۰۱۳۷	۰/۰۳۶۳	۰/۰۳۴۱	۰/۱۲۰	۰/۰۴۱۱	

منبع: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸.

تکنیک تحلیل رابطه خاکستری نیز مانند تکنیک تاپسیس و ویکور با یک ماتریس تصمیم شروع می‌شود اما در اینجا علاوه بر این که بین معیارهای منفی و مثبت تمایز قائل می‌شود بین مطلوب‌ترین مقدار هم تمایز قائل می‌شود.

گام سوم: تعریف سری‌های هدف مرجع!

پس از ایجاد روابط خاکستری با استفاده از معادلات بالا، تمامی ارزش‌های عملکردی مانند زمانی که از مفهوم نرمال کردن استفاده می‌شود، بین صفر و یک قرار خواهند گرفت. هر چه X_{ij} به یک نزدیک‌تر باشد از مطلوبیت بیشتری برخوردار خواهد بود. در نتیجه سری مقایسه‌ای که تمام گزینه‌های آن برابر ۱ باشد بهترین انتخاب خواهد بود. سری هدف مرجع یک سری است که تمامی ارزش‌های عملکردی آن برابر ۱ است.

گام چهارم: تأثیر ضریب رابطه خاکستری^۲:

با استفاده از ضریب رابطه خاکستری نزدیکی هر X_{ij} به XO_j متناظر سنجش می‌شود. هر چه ضریب رابطه خاکستری بزرگ‌تر باشد، نزدیکی بیشتر است.

گام پنجم: رتبه رابطه خاکستری^۳:

هدف اصلی در مرحله ایجاد رابطه خاکستری، تبدیل داده‌های اصلی به توالی قابل قیاس هست. بنابراین اگر یک سری مقایسه‌ای برای یک گزینه، بالاترین رتبه رابطه خاکستری را با سری مرجع هدف داشته باشد، لذا این گزینه، بهترین انتخاب است در نهایت امتیاز نهایی برحسب رتبه رابطه خاکستری برای شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی از لحاظ برخورداری از شاخص‌های رقابت‌پذیری اقتصادی طبق جدول شماره (۴) به دست آمده است.

جدول ۴. رتبه خاکستری شهرستان‌ها در شاخص‌های مورد مطالعه

رتبه	DMU	R	رتبه	DMU	R	رتبه	DMU	R
۰/۵۴۵	اهر	۱۵	۰/۶۰۶	عجب‌شیر	۸	۰/۶۶۱	خداآفرین	۱
۰/۵۴۳	میانه	۱۶	۰/۶۰۳	اسکو	۹	۰/۶۵۳	چاراویماق	۲
۰/۵۲۷	بناب	۱۷	۰/۶۰۱	بستان‌آباد	۱۰	۰/۶۳۵	ورزقان	۳
۰/۵۱۶	مرند	۱۸	۰/۵۹۳	جلفا	۱۱	۰/۶۲۹	کلیبر	۴
۰/۵۱۲	مراغه	۱۹	۰/۵۵۷	سراب	۱۲	۰/۶۲۵	هریس	۵
۰/۴۳۲	تبریز	۲۰	۰/۵۵۳	شبستر	۱۳	۰/۶۲۱	هشترود	۶
			۰/۵۵۰	آذرشهر	۱۴	۰/۶۱۱	ملکان	۷

مآخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸.

به منظور دستیابی و شناخت بهتر وضعیت رقابت پذیری اقتصادی در بین شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی در ۳ سطح پایین، متوسط و بالا دسته‌بندی شدند که به شرح زیر است.

- گروه اول: شهرستان‌های پایین: بر اساس خوشه‌بندی، تعداد ۹ شهرستان (۴۵ درصد) در این گروه قرار گرفتند. این شهر-ستان‌ها از نظر جمعیتی هم تقریباً در رتبه‌های آخر در استان جای گرفتند و بدون شک اولویت اول برنامه‌ریزی با این شهرستان‌ها است.

- گروه دوم: شهرستان‌های متوسط: در این گروه جلفا، سراب، شبستر، آذرشهر، اهر، میانه، بناب، مرند و مراغه با میانگین ضریب اولویت ۵/۱۹۲ قرار گرفتند.

- گروه سوم: شهرستان‌های بالا: شهرستان تبریز به‌عنوان مرکز استان در سطح یک از لحاظ رقابت‌پذیری اقتصادی قرار گرفته است. در واقع شهر تبریز از نظر زیرساخت‌های زیربنایی به‌واسطه تمرکز مراکز بزرگ صنعتی همانند تراکتورسازی، مجتمع پتروشیمی، ماشین‌سازی و پالایشگاه تبریز و به‌واسطه وجود زیرساخت‌های متنوع دیگر به‌عنوان یکی از قطب‌های صنعتی کشور محسوب می‌شود.

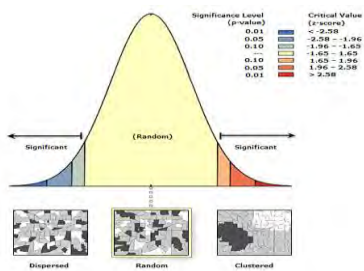
جدول ۵. سطح‌بندی شهرستان‌های استان از نظر رقابت‌پذیری اقتصادی

رتبه اولویت اقدام	درصد	تعداد	میانگین ضریب اولویت	ضریب اولویت	سطح‌بندی	R	DMU
سوم	۵	۱	۰/۴۳۲	۰/۴۳۲	بالا	۱	تبریز
			۰/۵۱۲			۲	مراغه
			۰/۵۱۶			۳	مرند
			۰/۵۲۷			۴	بناب
			۰/۵۴۳			۵	میانه
دوم	۴۵	۹	۵/۱۹۲	۰/۵۴۵	متوسط	۶	اهر
			۰/۵۵۰			۷	آذرشهر
			۰/۵۵۳			۸	شبستر
			۰/۵۵۷			۹	سراب
			۰/۵۹۳			۱۰	جلفا
			۰/۶۰۱			۱۱	بستان‌آباد
			۰/۶۰۳			۱۲	اسکو
			۰/۶۰۶			۱۳	عجب‌شیر
			۰/۶۱۱			۱۴	ملکان
			۰/۶۲۱			۱۵	هشترود
اول	۵۰	۱۰	۵/۶۵۰	۰/۶۲۵	پایین	۱۶	هریس
			۰/۶۲۹			۱۷	کلپیر
			۰/۶۳۵			۱۸	ورزقان
			۰/۶۵۳			۱۹	چاراویماق
			۰/۶۶۱			۲۰	خداآفرین

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از جدول بالا می‌توان گفت که از نظر رقابت‌پذیری اقتصادی شهرستان تبریز با توجه به مرکزیت استان و برخورداری از امکانات و زیرساخت‌های کلان با میزان امتیاز خاکستری (۰/۴۳۲) در جایگاه اول و مراغه و مرند با میزان رابطه خاکستری (۰/۵۱۲) و (۰/۵۱۶) در جایگاه‌های دوم و سوم قرار گرفتند در سوی مقابل شهرستان خداآفرین با میزان امتیاز رابطه خاکستری (۰/۶۶۱) در جایگاه آخر قرار گرفته است. با نگاه آماری می‌توان نتیجه‌گیری کرد در سطح استان ۵ درصد شهرستان‌ها در سطح بالا (۱)، ۴۵ درصد (۹) در سطح متوسط و ۵۰ درصد (۱۰) در سطح پایین قرار گرفتند.

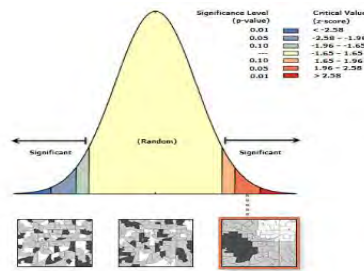
بررسی الگوی توزیع فضایی شاخص‌های رقابت‌پذیری اقتصادی در استان

برای شناسایی الگوهای توزیع شاخص‌های رقابت‌پذیری اقتصادی در استان آذربایجان شرقی از روش خودهمبستگی فضایی موران جهانی استفاده شده است. شاخص موران یکی از بهترین شاخص‌ها برای تشخیص خوشه‌بندی است. این شاخص تشخیص می‌دهد که آیا نواحی مجاور به‌طور کلی دارای ارزش مشابه یا غیرمشابه می‌باشند. ارزش موران بین ۱ و -۱ است. ارزش نزدیک به ۱ به معنای توزیع به‌صورت خوشه‌ای و ارزش نزدیک به -۱ نشانگر توزیع تصادفی عناصر هست نتایج حاصل از محاسبات به‌صورت اشکال شماره‌ی (۲-۹) به‌دست‌آمده آمد که به شرح زیر است.

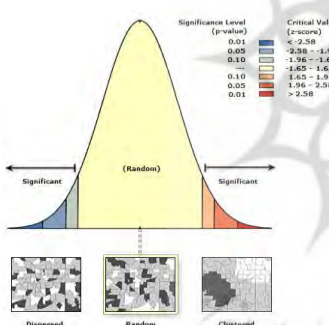
Moran's Index:	0.112867
Expected Index:	-0.090909
Variance:	0.047905
z-score:	0.920883
p-value:	0.356591

شکل ۳. استخدام‌پذیری نیروی کار

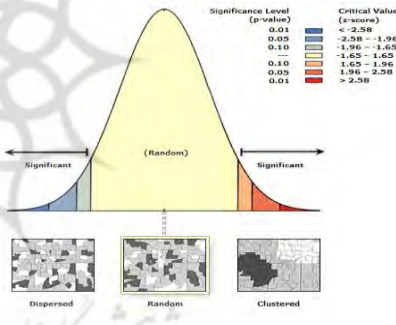
Moran's Index:	0.367109
Expected Index:	-0.047619
Variance:	0.028545
z-score:	2.454457
p-value:	0.014116

شکل ۲. مؤلفه نیروی کار ماهر

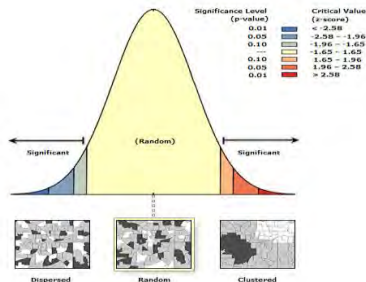
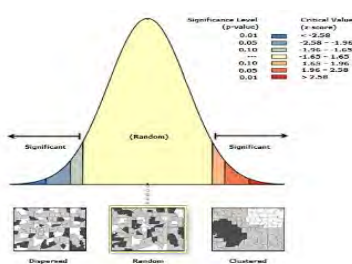
Moran's Index:	0.122163
Expected Index:	-0.090909
Variance:	0.042559
z-score:	0.984367
p-value:	0.344935

شکل ۵. محیط کار آفرینانه

Moran's Index:	0.042563
Expected Index:	-0.090909
Variance:	0.055782
z-score:	0.546658
p-value:	0.587761

شکل ۴. ظرفیت نوآوری

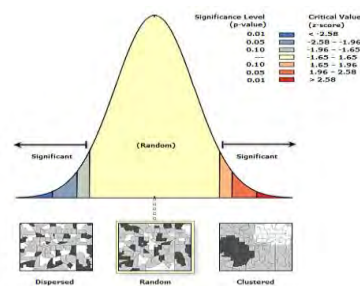
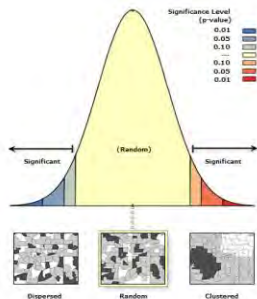

Moran's Index:	0.072223
Expected Index:	-0.090909
Variance:	0.047526
z-score:	0.796867
p-value:	0.431359

شکل ۷. مؤلفه اندازه تجاری

Moran's Index:	0.214803
Expected Index:	-0.090909
Variance:	0.054654
z-score:	1.288061
p-value:	0.211581

شکل ۶. مؤلفه سن تأسیس

Moran's Index:	0.032466
Expected Index:	-0.090909
Variance:	0.046504
z-score:	0.634151
p-value:	0.522581

شکل ۹. مؤلفه ترکیب صنعتی

Moran's Index:	0.072149
Expected Index:	-0.090909
Variance:	0.055888
z-score:	0.686603
p-value:	0.498430

شکل ۸. مؤلفه تخصص گرایی

با توجه به نتایج به دست آمده در فوق، میزان شاخص موران در همه شاخص‌های رقابت‌پذیری اقتصادی به جز مؤلفه (مؤلفه نیروی کار ماهر) کمتر از یک است که نتیجه می‌گیریم الگوی توزیع شاخص‌های مورد مطالعه در استان به صورت الگوی تصادفی بوده و این نشانگر بدون برنامه‌ریزی بودن توزیع فضایی شاخص‌ها است.

نتیجه‌گیری

این نوشتار با هدف سنجش رقابت‌پذیری اقتصادی در استان آذربایجان شرقی صورت گرفته است در این زمینه ۲۰ شهرستان استان آذربایجان شرقی بر اساس ۲۵ شاخص (سند اشتغال، نماگرهای اقتصادی و آمارنامه‌های استان آذربایجان شرقی سال ۱۳۹۵) با استفاده از مدل‌های آنتروپی شانون تعمیم‌یافته، تحلیل رابطه‌ای خاکستری (GRA)، آمار همبستگی موران و از نرم‌افزار Arc GIS 10.3، مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفتند. نتایج این پژوهش نشان داد که از نظر رقابت‌پذیری اقتصادی شهرستان تبریز با توجه به مرکزیت استان و برخورداری از امکانات و زیرساخت‌های کلان با میزان امتیاز خاکستری (۰/۴۳۲) در جایگاه اول و شهرستان‌های مراغه و مرند با میزان رابطه خاکستری (۰/۵۱۲) و (۰/۵۱۶) در جایگاه‌های دوم و سوم قرار گرفتند در سوی مقابل شهرستان خداآفرین با میزان امتیاز رابطه خاکستری (۰/۶۶۱) در جایگاه آخر قرار گرفته است. با نگاه آماری می‌توان نتیجه‌گیری کرد در سطح استان ۵ درصد شهرستان‌ها در سطح بالا (۱)، ۴۵ درصد (۹) در سطح متوسط و ۵۰ درصد (۱۰) در سطح پایین قرار گرفتند. بر اساس خوشه‌بندی برخورداری از شاخص‌های مورد مطالعه در این پژوهش، تعداد ۹ شهرستان (۴۵ درصد) در این گروه قرار گرفتند. شهرستان‌های خداآفرین، چاراویماق، ورزقان، کلیبر، هریس، هشترود، ملکان، عجب‌شیر، اسکو و بستان‌آباد از نظر شاخص‌های مورد مطالعه در وضعیت پایین قرار دارند. این شهرها از نظر جمعیتی هم تقریباً در رتبه‌های آخر در استان جای گرفتند و بدون شک اولویت اول برنامه‌ریزی با این شهرستان‌ها است همچنین می‌توان نتیجه‌گیری کرد که بین رقابت‌پذیری اقتصادی و جمعیت بالا در استان همبستگی معناداری وجود دارد.

بر اساس یافته‌های تحقیق الگوی حاکم بر نابرابری‌های رقابت‌پذیری در استان آذربایجان شرقی و میان شهرستان‌های آن مشهود است. به طوری که در بین شهرستان‌های استان در برخورداری از شاخص‌های رقابت‌پذیری شکاف و

نابرابری وجود داشت، به طوری که فضای توسعه غالب بر شهرستان‌های استان آذربایجان شرقی، سطوح در حال پایین و متوسط است. این فضایی جغرافیایی از دو نیمه توسعه‌یافته غربی و توسعه‌نیافته شرقی تشکیل شده است. عدم تعادل و نابرابری شهرستان‌های استان در برخورداری از نماگرهای مورد مطالعه، بازتاب و برآیند عوامل اقتصاد سیاسی، محیطی، نارسایی‌های نظام برنامه‌ریزی فضایی به‌ویژه قطب رشد (شهرستان تبریز) هست. بررسی نتایج به‌دست‌آمده بادید جغرافیایی می‌توان مشاهده نمود که شهرستان‌های که از جایگاه مناسبی برخوردارند (تبریز، مراغه، مرند، بناب، شبستر و آذرشهر) در نیمه غربی استان واقع شده‌اند. این نیمه غربی توسعه‌یافته استان متشکل از مراکز جمعیتی بزرگ، نرخ شهرنشینی بالا، مراکز صنعتی بزرگ و متوسط، تمرکز فعالیت‌های خدماتی و تمرکز بخش عمده‌ای از تولیدات باغی و زراعی است؛ و نیمه شرقی استان با وجود قابلیت‌های فراوان معدنی-توریستی دارای کشاورزی سنتی بیشتر به صورت دیم، کارگاه‌های کوچک و پراکنده صنعتی و روستاهای کم جمعیت و پراکنده با شهرهای کوچک است. شهرستان‌های توسعه‌یافته از شبکه ارتباطی قوی برخوردار بوده و به‌ویژه در مسیر حرکت خطوط راه‌آهن و یا در نزدیکی آن می‌باشند. از یک طرف شیب زمین در غرب استان کم بوده و از سوی دیگر وجود جلگه‌های بزرگ و حاصلخیز مانند جلگه تبریز، مراغه، بناب و ... زمینه را برای جذب جمعیت و فعالیت مهیا کرده است. در حالی که نیمه شرقی استان کوهستانی است. با توجه به نتایج پژوهش و اولویت‌بندی صورت گرفته می‌توان گفت که عدم مطالعه و برنامه‌ریزی دقیق و سرمایه‌گذاری‌های نامتعادل در سطح استان، باعث تفاوت و ناهمگونی شهرستان‌های استان به لحاظ رقابت‌پذیری است که این عوامل باعث ایجاد و تمرکز بیشتر امکانات و مؤلفه‌های اقتصادی در چند شهرستان استان، به خصوص شهرستان تبریز شده است. که می‌توان با برنامه‌ریزی‌های دقیق زمینه‌های رشد و توسعه متعادل و هماهنگ شهرستان‌های استان را فراهم کرد که این برنامه‌ریزی‌ها، به مطالعات منطقه‌ای از پایین به بالا و بالا به پایین، توأم نیازمند است. برای تحقق رقابت‌پذیری اقتصادی در سطح استان آذربایجان شرقی ضروری است که اولاً، هر برنامه توسعه‌ای مبتنی بر درک متقابل نیازها و منابع محلی شهرستان‌ها باشد. ثانیاً هر نوع فعالیت توسعه‌ای بایستی حاصل جمع و ترکیب برنامه‌ریزی از پایین به بالا و از بالا به پایین باشد، ثالثاً رقابت‌پذیری هنگامی در سطح استان امکان‌پذیر خواهد بود که متکی به مشارکت آحاد مردم باشد.

منابع

- اسکندری ثانی، محمد، پیلهور، علی‌اصغر، رضایی نسب، آزاده (۱۳۹۶)، سنجش مؤلفه‌های مؤثر بر رقابت‌پذیری منطقه‌ای در جهت توسعه پایدار، مورد شناسی: استان خراسان شمالی، جغرافیا و آمایش شهری- منطقه‌ای، سال هفتم، شماره ۲۴، صص ۷۰-۵۷.
- جانی، سیاوش (۱۳۹۰)، عوامل مؤثر بر رقابت‌پذیری در ایران و کشورهای جنوب غرب آسیا"، فصلنامه پژوهش و سیاست‌های اقتصادی، سال ۱۹ شماره (۵۸)، ۱۵۹-۱۹۰.
- داداش‌پور، هاشم، احمدی، فرانک (۱۳۸۹)، رقابت‌پذیری منطقه‌ای به‌مثابه رویکردی نوین در توسعه منطقه‌ای، راهبرد یاس، مرکز پژوهشی مطالعات راهبردی توسعه ایران (مرات)، شماره ۲۲، صص ۸۰-۵۱.
- شریف زادگان، احمدحسین، ندایی طوسی، سحر (۱۳۹۴)، چارچوب فضایی رقابت‌پذیری منطقه‌ای در ایران؛ مورد پژوهی: استان‌های ۳۰ گانه، نشریه هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، سال ۳۰، شماره ۳، صص ۵-۲۰.
- شریف زادگان، محمدحسین، ندایی طوسی، سحر (۱۳۹۵)، سنجش مناسبت به‌کارگیری مؤلفه‌های موفقیت رقابت‌پذیری توسعه منطقه‌ای در ایران، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، دوره ۴۸، شماره ۱، بهار ۱۳۹۵، صص ۱۲۳-۱۰۵.
- علی‌اکبری، اسماعیل، اکبری، مجید، انصاری، معصومه، بوستان احمدی، وحید (۱۳۸۹)، سنجش و تحلیل شاخص‌های رقابت‌پذیری در کشورهای غرب آسیا با تأکید بر ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۹، شماره ۳۳، بهار ۱۳۹۸، صص ۱۴-۱.
- علی‌اکبری، خداداد کاشی، فرهاد، کماسی، حسین (۱۳۹۸)، ارزیابی رقابت‌پذیری اقتصادی کلان‌شهرهای ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۸، شماره ۲۹، صص ۲۶-۱۳.

- قربانی، رسول، جعفری، فیروز، معبودی، محمدتقی، حسین‌آبادی، سعید، غراوی، محمد، اقدم، هادی، ظفری، داریوش (۱۳۹۳)، نگرشی بر الگوهای نوین آمایش شهری، تبریز، انتشارات فروزش.
- کارگر سامانی، امیر، کرد نائیج، اسدالله، خداداد حسینی، سید حمید، موسوی شفاپی، سید مسعود (۱۳۹۳)، تأثیر رقابت‌پذیری شهری بر رقابت‌پذیری ملی، مجله چشم‌انداز مدیریت بازرگانی، شماره ۲۰، زمستان ۱۳۹۳، صص ۱۳۹-۱۲۳.
- مدنی‌پور، علی (۱۳۸۷)، فضاهای عمومی و خصوصی شهر، تهران، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- میراحسنی، منیرالسادات (۱۳۹۲)، شاخص‌های رقابت‌پذیری ایران و برخی کشورهای جهان از منظر گزارش مجمع جهانی اقتصاد (۲۰۱۳-۲۰۱۴)، مجله اقتصادی، شماره ۹ و ۱۰، صص ۱۰۷-۱۲۸.
- نظم‌فر، حسین عشقی چهار برج، علی (۱۳۹۶)، بررسی وضعیت رقابت‌پذیری اقتصادی شهرهای ایران، فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد و مدیریت شهری، سال ۵، شماره ۴، صص ۳۸-۲۳.
- یغفوری، حسین، اسکندری ثانی، محمد، اکبری، فاطمه (۱۳۹۶)، نقش بافت تاریخی در ارتقاء مؤلفه‌های رقابت‌پذیری شهری مورد مطالعه: شهر بیرجند، فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی، سال ۷، شماره ۳، صص ۸۴-۶۳.
- Bailey, N. and I. Turok (2001), *Central Scotland as apolycentric urban region: useful planning concept or chimera?*, Urban Studies, 38, pp. 697-715.
- Giddens, A. (2009), *Sociology*, Cambridge, Polity.
- Kwon, S., Kim, J., & Oh, D. S. (2012). *Measurement of Urban Competitiveness Based on Innovation Indicators in Six Metropolitan Cities in Korea*, World Techno polis Review, 1(3), 177-185.
- Lavrinenko, O., Ignatjeva, S., Ohotina, A., Rybalkin, O., Lazdans, D. (2019). *The Role of Green Economy in Sustainable Development (Case Study: The EU States)*, Entrepreneurship and Sustainability, Issues 6(3): 1013-1026. [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3\(4\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.6.3(4)).
- Momaya, K. (2011). Cooperation for competitiveness of emerging countries: learning from a case of nanotechnology. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 21 (2): 152 – 170
- Šegota, A., Tomljanović, M., Huđek, I. V. (2017). *Contemporary approaches to measuring competitiveness – the case of EU member states*, Journal of Economics and Business, Vol. 35, No. 1, pp. 123-150.
- Şener, S. (2013). *The Competitiveness of Turkish Economy within the Scope of WEF Global Competitiveness Index*, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 75, pp: 453 – 464.
- Serrano, F.A. (2003). *City Competitiveness and Attractiveness: A New Approach to Evaluate Economic Development in Mexican Cities. (Doctoral dissertation)*, University of Glasgow, United Kingdom. Retrieved from http://theses.gla.ac.uk/982/1/2003_serranophd.pdf
- Shurchuluu, P. (2002), *National productivity and competitive strategies for the new millennium*. Integrated Manufacturing Systems, 13(6), 408-414.
- Vuković, D., & Wei, L. (2010). *Regional competitiveness: the case of western China*, Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic, SASA, 60(1), 107-124.
- Yaghfouri, Hossein, Eskandari Sani, Mohammad, Akbari, Fatemeh (2017). *The Role of Historical Context in Promoting Urban Competitiveness Components Study: Birjand City*, Journal of Spatial Planning, Volume 7, Number 3, pp. 84-63. (In Persian)
- Zeibote, Z., Volkova, T., Todorov, K (2019). *The impact of globalization on regional development and competitiveness: cases of selected regions*, Insights into Regional Development 1(1): 33-47. [http://doi.org/10.9770/IRD.2019.1.1\(3\)](http://doi.org/10.9770/IRD.2019.1.1(3)).